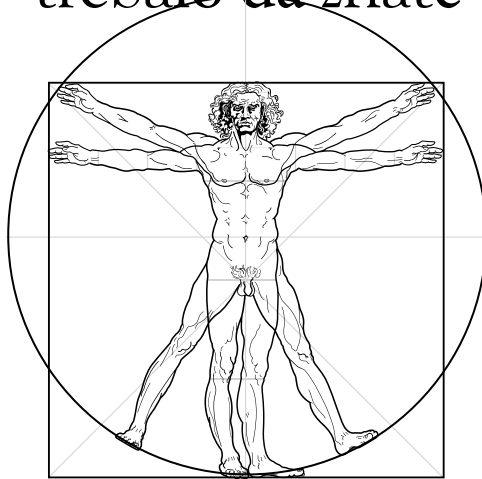

50 velikih ideja

koje bi stvarno
trebalo da znate

Ben Dupre

Prevod s engleskog:

■ Laguna ■

Naslov originala:

Ben Dupré

50 BIG IDEAS YOU REALLY NEED TO KNOW

Copyright © Ben Dupré 2009

Copyright za srpsko izdanje © 2020 Laguna

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

Uvod 5

FILOZOFIJA

1. Platonizam 6
2. Aristotelizam 10
3. Zlatno pravilo 14
4. Altruizam 18
5. Sloboda 22
6. Tolerancija 26
7. Skepticizam 30
8. Razum 34
9. Kazna 38
10. Materijalizam 42
11. Relativizam 46
12. Utilitarizam 50
13. Egzistencijalizam 54

RELIGIJA

14. Zlo 58
15. Sudbina 62
16. Duša 66
17. Vera 70
18. Fundamentalizam 74
19. Ateizam 78
20. Sekularizam 82
21. Kreacionizam 86

POLITIKA

22. Rat 90
23. Dužnost 94
24. Utopija 98
25. Liberalizam 102
26. Demokratija 106

27. Konzervativizam 110
28. Imperijalizam 114
29. Nacionalizam 118
30. Multikulturalizam 122
31. Društveni ugovor 126
32. Republikanizam 130
33. Komunizam 134
34. Fašizam 138
35. Rasizam 142
36. Feminizam 146
37. Islamizam 150

EKONOMIJA

38. Kapitalizam 154
39. Globalizacija 158

UMETNOSTI

40. Klasicizam 162
41. Romantizam 166
42. Modernizam 170
43. Nadrealizam 174
44. Cenzura 178

NAUKA

45. Evolucija 182
46. Geja 186
47. Haos 190
48. Relativnost 194
49. Kvantna mehanika 198
50. Veliki prasak 202

Pojmovnik 206

Uvod

„Jača od marša moćnih vojski jeste ideja čije vreme dolazi.“ Francuski pisac Viktor Igo i te kako dobro je razumeo taj neophodan spoj snage i pravog trenutka u kome nastaje ideja koja će prodrmati svet – ideja kojoj je suđeno da bude važna i uticajna. Ali važnost se pojavljuje u mnogim vidovima: važno i lepo, važno i ružno, važno i zastrašujuće. Ideje mogu da budu važne i snažne na sve te načine i da zato u nama pobuđuju divljenje, odbojnost ili strah. Ovde predstavljamo sve njih.

Cilj filozofije, smatrao je Adam Smit, jeste da „razotkrije skrivene veze koje ujedinjuju različite pojave prirode.“ S obzirom na tako uzvišene ambicije nije iznenađenje što od filozofa potiču neke od najvažnijih, neizmerno uticajnih ideja. Ovde ih predstavljamo, barem određene koje su nastajale u razdoblju od dve i po hiljade godina, od platonizma do egzistencijalizma. Ništa manje nije značajan uticaj religije, često suparnika, povremeno saveznika filozofije, religije kao puta ka drugačijoj vrsti istine, koja odnos prema veri i duši smatra apsolutno nužnim za čovekovo prosuđivanje vrednosti i smisla života. Nova i drugačija viđenja sveta, kao što su ateizam i sekularizam, donela su religiji suprotstavljena stanovišta.

Šala američkog humoriste Vila Rodžersa da je komunizam poput prohibicije – „ideja je dobra, ali neće da funkcioniše“ – delom je dobar opis (ali drugim delom nije) kako same ideje komunizma tako i njenog funkcionisanja. Naime, i kad je reč o dobrim i o lošim posledicama, komunizam je verovatno najuspešnija politička ideologija koja je ikada osmišljena na papiru i realizovana u stvarnosti. Razmatramo ga u ovoj knjizi, uz ostale uticajne ideologije kao što su konzervativizam, liberalizam i republikanizam. Zaveštanje nekih drugih političkih ideja, ponajpre fašizma i rasizma, mnogo je mračnije i ostavilo je neizbrisivu mrlju na istoriji čovečanstva.

U poslednjem delu knjige izlažemo ideje koje su preobrazile umetnost i nauku. Sledimo puteve kulture prateći razvoj najbitnijih umetničkih pokreta, klasicizma, romantizma i modernizma. Naučne ideje kao što su ideje teorije relativnosti i kvantne mehanike u prvom trenu mogu da nas zastraše, no njihova opšta struktura je pristupačna i zadivljujuća. Ne možemo a da ne osetimo divljenje prema umovima koji razumeju sve te čudesne i komplikovane pojave.

U knjizi je mnogo prelepih ideja, ali ima i nekih užasnih. Ako čitalac u određenoj meri ne oseti strahopoštovanje, greška je moja: sve te ideje su i dalje velike, pisanje o njima se smanjilo. Hvala mom smirenom uredniku i dizajneru Niku Hačinsu i izdavaču Ričardu Milbanku, koji je i došao na ideju o pisanju ove knjige, za podršku i prijateljstvo. Najzad, hvala mojim najboljim i najpametnijim idejama (ima ih četiri) koje su se stalno zbijale u prostoru koji se sve više smanjivao jer sam se ja širio.

1. Platonizam

„Evropsku filozofsku tradiciju načelno je najsigurnije opisati kao niz fusnota uz Platonovo delo.“ Mada je tvrdnja nesumnjivo više jezgrovita nego istinita, činjenica da ju je izrekao tako ugledan filozof kao što je Alfred Nort Vajthed pokazuje koliko je ogromno bilo strahopoštovanje koje su potonji filozofi osećali prema Platonu, građaninu Atine, rođenom pre otprilike dve i po hiljade godina.

„Osnovna greška u filozofiji jeste iznošenje prejakih tvrdnji“, istakao je Vajthed u svom ranije napisanom delu *Proces i realnost* (1929), što je ironija, barem ako se ima u vidu njegova gore navedena tvrdnja koje očitó jeste prejaka. Premda Vajthed možda nije ukazao zaslužno priznanje zapadnoj filozofiji nastaloj posle Platona, jeste istina da je Platonov uticaj na kasnije mislioce dubok i dalekosežan; mnogi filozofi razvijali su i usavršavali svoje ideje upravo kroz kreativni dijalog s Platonom ili suprotstavljajući se njegovim idejama.

U otprilike trideset pet dijaloga napisanih za pola veka Platon je izložio razna učenja – etička, politička, estetička – koja s vremenom razvija i temeljnije razrađuje. Reč „platonizam“ može da se odnosi na neka od njih ili na sva. No u srži Platonove filozofije jeste izuzetno originalna metafizika, po kojoj postoji carstvo večnih i nepromenljivih entiteta koje se razlikuje od sveta promenljivog svakodnevnog iskustva. Nepromenljivi entiteti jesu i uzrok svega postojećeg i izvor svih vrednosti i smisla, a istraživanje njihove transcendentne prirode i načina na koje stičemo znanje o njima najbitniji je deo Platonove filozofije. Stoga bi upravo taj aspekt njegovog rada bilo najtačnije nazvati platonovskim, pa se upravo na osnovu koncepcije najviše (i jedine prave) stvarnosti termin „platonizam“ ponekad

hronologija

oko 429. p. n. e.

Platon je rođen u Atini u aristokratskoj porodici

399. p. n. e.

Pogubljen je Sokrat, Platonov učitelj i glavni protagonist u njegovim dijalozima

347. p. n. e.

Platonova smrt

primenjuje na druge teorije koje su realističke (idealističke). Takvim teorijama obično se tvrdi da apstraktni entiteti, naročito oni matematički, postoje van vremena i prostora, nezavisno od našeg opažanja i iskustva.

Teorija formi Motivacija u osnovi Platonovog ekstremnog realizma bila je nezadovoljstvo onim što se tada smatralo da predstavlja znanje o svetu, svetu u kome je sve u stalno promenljivo i nesavršeno. Kako možemo da znamo šta je visina ako visoka osoba izgleda nisko kada stane pored drveta? Ili šta je crveno kada jabuka izgleda crveno na dnevnom svetlu, a noću nam se čini da je crna? Takve stvari, Platon zaključuje, nisu predmeti znanja već uverenja ili pretpostavke. Ono što se istinski saznaje mora biti savršeno, večno i nepromenljivo, a pošto ništa u našem svakodnevnom iskustvu (u „svetu postajanja“) ne odgovara tom opisu, onda mora postojati transcendentno „carstvo bića“ u kome se nalaze savršeni i nepromenljivi uzori. Njih Platon naziva „forme“ ili „ideje,“ a stvari koje doživljavamo čulima takve su zahvaljujući tome što podražavaju ideje ili učestvuju u njima. Dakle, svaki konkretan čin pravednosti, na primer, jeste takav zato što je podražavanje ideje pravednosti.

Kako onda, pitamo se mi, stičemo znanje o transcendentnim idejama (formama), ako sve što nam je dostupno čulima jesu njihove loše imitacije, kopije? Platon daje iznenađujući odgovor: ideje smo sigurno spoznali u nekom ranijem, pređašnjem stanju, a ono što sada činimo nije proces saznavanja već sećanja. To je temelj na kome Platon formuliše potpuni i dosledni dualizam duševnog i telesnog; naše besmrtno duše egzistirale su pre nego što su dospеле u fizičko telo. Sâmo otelovljenje predstavlja teret duši, otežanje, i uzrok zaborava znanja koja je stekla dok je bila neposrednom dodiru sa idejama, onda kada je boravila u carstvu bića.

„Što brže treba sa Zemlje bežati na nebesa. A taj beg je, koliko je moguće, sličnost sa bogom, a sličnost sa bogom znači postati pravedan i pobožan sa mudrošću.“

Platon, *Teetet*, oko 369. p. n. e.

6. vek nove ere

Boetije pokreće srednjovekovni spor u vezi s prirodom univerzalija

1929.

Engleski filozof Vajthed objavljuje delo *Proces i realnost*

Platonova pećina

Platonova složena i višeslojna zamisao saznanja i istine ilustrovana je najpoznatijom od mnogih alegorija koje je koristio u svojim delima: alegorijom pećine. Evo suštine te priče koju izlaže u svom najznačajnijem i najuticajnijem dijalogu, *Država*:

„Zamisli da si odmalena zatočen u mračnoj pećini. Okovane su ti ruke, noge i vrat i ne možeš da vidiš ništa sem zida koji je pred tobom. Iza tebe gori vatra, jedini izvor svetlosti, a između tebe i vatre vodi nekakav put nagođe duž kojeg je zid. Uz taj zid idu oni koji su te zatočili, noseći razne kipove i svakojake druge predmete. Senke tih predmeta što od svetlosti vatre padaju na zid pećine jesu sve što ti i drugi zatočenci možete da vidite, sve o čemu možete da razmišljate i razgovarate. Sada zamisli da se oslobodiš okova i kreneš da šetaš po pećini. U početku bi te zaslepila svetlost, i tek postepeno bi mogao da razaznaš kakvo je zaista stanje u pećini i da shvatiš pravo poreklo

senki za koje si ranije mislio da su stvarne. A onda bi ti bilo dozvoljeno i da izađeš iz pećine i kreneš napolje, ka svetlosti, gde bi posmatrao stvarnost obasjanu najsajnijim nebeskim telom, Suncem.“

Kako se obično tumači, pećina predstavlja „svet nastajanja“ – vidljivi svet našeg svakodnevnog iskustva, gde je sve nesavršeno i u neprekidnoj promeni i gde obični ljudi, oni zatočnici u okovima, žive život zasnovan na iluziji i pretpostavkama. Zatočenik koji je slobodan da se kreće po pećini stiče najtačnije moguće viđenje stvarnosti unutar tog varljivog sveta, ali tek kada izađe iz pećine i stupi u „carstvo bića“ dospeva do potpunog razumevanja sveta istine datog samo razumu ali ne i čulima. U tom carstvu prebivaju savršeni i večni predmeti znanja, ideje ili forme, a sve ih nadmašuje ideja Boga, predstavljena kao Sunce koje druge obasjava i daje im njihovu najvišu svrhu, značenje i stvarnost.

Problem univerzalija Platonova teorija ideja možda se čini krajnje neuverljivom, no jedan od glavnih problema koje je pokušavala da reši – takozvani problem univerzalija – otada postaje najznačajnija tema u filozofiji, problem rešavan na razne načine. U srednjem veku se glavna filozofska borba vodila između realista (ili platonista) s jedne strane, koji su verovali da univerzalije kao što su crveno ili visina postoje nezavisno od konkretnih crvenih ili visokih stvari i nominalista s druge strane, koji su smatrali da su to puke reči ili etikete koje dajemo predmetima da bismo istakli određene sličnosti između njih.

Ta ista suštinska razlika i dalje je prisutna u mnogim oblastima savremene filozofije. Dakle, pozicija realiste jeste da entiteti – fizičke stvari ili matematička svojstva – postoje „tamo negde“, u nekoj onostranosti, i da egzistiraju nezavisno od toga da li ih mi znamo ili opažamo. Stoga, po tom stanovištu, (recimo) matematika se ne sastoji u smišljanju dokaza za entitete koje su na određeni način konstruisani u umu matematičara; matematika se sastoji u *otkrivanju* istina o već postojećim entitetima. Suprotno tom stanovištu, drugi filozofi, antirealisti, smatraju da postoji nužna i unutrašnja veza ili odnos između predmeta koji saznajemo i našeg znanja o njemu. Osnovne pojmove svih takvih rasprava ustanovio je Platon, pre više od dve hiljade godina, jedan od prvih i najtemeljnijih filozofskih realista.

Platonska ljubav

Ideja koju ljudi najčešće povezuju sa Platonom – o nadmoći i uzvišenosti ljubavi koja nije fizičke prirode, „platonskoj“ ljubavi – prirodno proističe iz oštre suprotnosti između sveta razuma i sveta čula koju Platon ustanovljava. U dijalogu *Fedar* Platon objašnjava kako je istinski ljubavnik prožet zanosom božanske ljubavi prema umnoj lepoti, a ona se otkriva samo u ideji boga. Čuveno je poređenje duše takvog ljubavnika sa kočijama. Njima upravlja

kočijaš, simbol razuma, koji obuzdava i usmerava dva krilata konja – jednog koji predstavlja naše čulne želje i drugog koji predstavlja naše duhovne žudnje – ka najvišoj istini. Religiozna misao koja je usledila posle Platonovog doba pod uticajem je Platonovog uzdizanja uma nad telom i idejom da moralna izvrsnost postoji samo u dobro uređenoj duši u kojoj razum drži pod strogom kontrolom fizičke žudnje.

sažeta ideja
Ka transcendentnoj
stvarnosti

2. Aristotelizam

Za srednjovekovne mislioce Aristotel je bio „Filozof.“ Po ugledu i uticaju toliko je nadmašivao sve ostale – čak i Platona – da nije bilo potrebe ni za kakvim preciznijim određenjem. Dante ga u *Paklu* jednostavno naziva „Učitelj onih koji znaju.“ Pošto je u trinaestom veku Aristotelovo učenje umešno spojeno s hrišćanskom teologijom, pre svega zahvaljujući radu Tome Akvinskog, aristotelizam je ubrzo ustanovljen kao nova dogma. Naredna tri veka autoritet ovog grčkog filozofa bio je praktično neprikosnoven u srednjovekovnoj Evropi i osećao se u gotovo svakoj intelektualnoj oblasti i delatnosti.

Aristotel je uživao toliko veliko poštovanje da se njegova filozofija (a ponekad i ono što se smatralo njegovom filozofijom) obično neupitno prihvatila i sledila, do te mere da je naposljetku počela da koči napredak, gušeći originalno i neortodoksno mišljenje. Pokorno sledbeništvo na kraju je izazvalo reakciju. Bezrezervno odbacivanje aristotelovskog pogleda na svet motivisao je intelektualnu i naučnu revoluciju koja naglo izbija i odvija se u Evropi u šesnaestom veku. Ali iako je Aristotelova slava izvesno bila pomračena u razdoblju koji je usledio, njegov uticaj nikad nije potpuno prestao. U poslednjim decenijama obnovljeno je zanimanje za mnoge Aristotelove ideje i spoznaje, a naročito za ideje u oblasti morala, pa tako oživljava „etika vrline“ zasnovana na raznim Aristotelovim razmišljanjima u vezi s etičkim pitanjima.

Terminom „aristotelizam“ mogu, razume se, da se opišu sva ili neka učenja Aristotela, tog slavnog grčkog filozofa koji je filozofiju učio kod Platona, bio učitelj Aleksandra Velikog, osnovao sopstvenu filozofsku školu (Likej) u četvrtom veku u Atini. Međutim, danas se aristotelizam češće spominje u vezi sa sholastičkom filozofskom tradicijom koju je uspostavio Toma

hronologija

384. p. n. e.

Aristotel je rođen u Stagiri, grčkoj koloniji u Makedoniji

367–347. p. n. e.

Stupa u Platonovu Akademiju u Atini

335. p. n. e.

U Atini osniva svoju školu, Likej

322. p. n. e.

Aristotelova smrt

Etika vrline

Posljednjih četiristo godina filozofi morala uglavnom su se bavili (moralnim) postupcima, a ne moralnim delatnikom – razmatrali su šta treba da *činimo*, a ne kakvi ljudi treba da budemo. To je obično značilo da su smišljali načela na kojima se moralna obaveza po pretpostavci zasniva i zatim formulisali pravila koja nas usmeravaju da se ponašamo u skladu s tim načelima. Međutim, u prethodnih pola veka razni filozofi postali su nezadovoljni tim pristupom, te su se okrenuli, nadahnuti pre svega Aristotelovom etikom, pitanjima čovekovog karaktera i vrlina. Posledica toga jeste novi pristup poznat kao „etika vrline.“

Po uobičajenom grčkom shvatanju, najviše dobro i krajnji cilj čovekovog delanja jeste *eudaimonia* – reč koja se obično prevodi kao „sreća“, ali njen smisao tačnije prenose širi koncepti kao što su „samorazvitak“

i „dobro, dobrobit.“ Glavno pitanje, stoga, nije „Šta je ispravno da učinim [u datim okolnostima]? već „Koji je najbolji način življenja?“ Po Aristotelovom shvatanju, čovekova suština je u njegovoj sposobnosti da rasuđuje – pre svega u tome da koristi praktični razum kako bi utvrdio koji je najbolji način življenja. A *eudaimonia* se sastoji u „delatnost duše [prema razumu] u skladu s vrlinom ili moralnom izvrsnošću.“ Živeti kao vrlo osoba znači biti ili postati osoba koja se uvek ponaša onako kako dolikuje u odgovarajućim okolnostima, a to postiže mudrošću koju stiče odgovarajućom praksom i odgojem. Drugim rečima, kada se ima prava vrsta karaktera i sklonosti, prirodna ili stečena, tada je ponašanje ispravno. Ovaj primamljiv koncept nije izgubio ništa od svoje snage za proteklih dve hiljade i više godina.

Akvinski, uz druge sholastičare srednjovekovnog doba. Neporecivo je da sholasticizam u ogromnoj meri duguje Aristotelu, ali u tome ima i neke ironije. Naime, sve strastvenije i dogmatičnije pristalice Aristotela, zabrinute i revnosne u odbrani njegovog učenja, s vremenom postaju izuzetno konzervativne, što je potpuno nespojivo s pravim duhom Aristotelovog učenja.

Učenik i učitelj Ponekad se tvrdi, što je pojednostavljivanje, da je Aristotelova filozofija nastala kao reakcija na filozofiju njegovog učitelja Platona. Ali odnos između njih dvojice zapravo je bio mnogo složeniji.

529. god. n.e

Car Justinijan zatvara paganske škole

1266.

Toma Akvinski počinje da piše *Summa Theologiae*, vrhunac srednjovekovnog sholasticizma

16–17. vek

Moderni pogled na svet Kopernika, Galileja i drugih naučnika zamenjuje aristotelovske koncepte

Aristotel je i mnogo sistematičniji od svog učitelja i obradio je mnogo više tema i oblasti; dao je značajan doprinos u fizici, biologiji, psihologiji, etici, metafizici, retorici, esteticima, logici i drugim naukama, a neke od njih je i utemeljio. Dok je Platon (gotovo doslovno) bio u oblacima, Aristotel je čvrsto stajao na zemlji. Dok je Platonova filozofija bila onostrana i apstraktna, s transcendentnim carstvom najviše stvarnosti gde je jedino i moguće steći pravo znanje, Aristotel je nepokolebljivo bio praktičan i konkretan. Uvek poštujući zdrav razum, u iskustvu otkriva potpunu i dovoljnu stvarnost i smatra da se istinsko znanje može steći u ovozemaljskom svetu (i samo u njemu) marljivim istraživanjem. Uvek primenjuje empirijske i praktične metode: prikuplja dokaze, pažljivo ih razvrstava i klasifikuje, podvrgava metodičnoj i sistematičnoj analizi, a zatim na racionalan, logičan i razborit induktivan način iz njih izvodi uopštene zaključke.

Sholastička sinteza Aristotelov uticaj održao se nekoliko vekova posle njegove smrti, prvo zahvaljujući njegovim učenicima i naslednicima u Likeju, a zatim radu raznih sastavljača njegovih spisa i komentatora. Ali posle 529. godine nove ere, kada je car Justinijan zatvorio paganske škole u Atini i Aleksandriji, Aristotelova filozofija se umnogome gubi iz vida. Zanimanje za njegov rad obnavlja se u razdoblju srednjeg veka na Zapadu, jer su tada na latinski jezik prevedeni arapski spisi i komentari njegovih dela, pre svega Avicenin i Averoesov spis. A onda se Aristotelovo učenje, najvećma zahvaljujući trudu dvojice dominikanskih opata – Alberta Magnusa i Tome Akvinskog – ustoličava kao vodeće i najvažnije na evropskim univerzitetima koji u tom periodu naglo počinju da se osnivaju.

Toma Akvinski, između ostalog s neodobravanjem reagujući na transcendentne apstrakcije neoplatonizma, odlučuje da mnoge vidove aristotelovskog racionalizma uklopi u hrišćansku teologiju i tako stvori jednu celovitu filozofiju. Usvojio je Aristotelovu fiziku (objašnjenje fizičkih predmeta), dinamiku (analiza mesta i kretanja), epistemologiju (stavove

„Verujem da jedva ima ičeg besmislenijeg što se može reći u prirodnoj filozofiji od onoga što se sad zove Aristotelovom *Metafizikom* niti protivnijeg vladavini od mnogo čega što je on izrekao u *Politici*, ili manje obaveštenog od mnogih delova njegove *Etike*.“

Tomas Hobs, 1651.

„Line i Kivije bili su moja dva boga... ali u poređenju sa starim Aristotelom bili su samo dva učenika.“

Čarls Darwin, 1882.

o sticanju intelektualnog znanja) i kosmologiju (kosmos je izgrađen od četiri elemenata – vazduha, zemlje, vatre i vode – sa nepokretnom Zemljom koju okružuju koncentrične prozirne sfere koje drže planete). Pet dokaza božjeg postojanja koje Akvinski formuliše u određenoj meri duguje svoje postojanje aristotelovskim argumentima. A pre svega time što je Toma Akvinski obrazovao svoju naturalističku verziju hrišćanstva i on je branio, baš kao Aristotel svojevremeno – samo što se Akvinski sada suprotstavlja neoplatonistima – koncept čoveka kao moralnog delatnika koji je odgovoran za vlastite postupke.

Na kraju je upravo uspeh sinteze Aristotelove filozofije i hrišćanskog učenja naškodilo Aristotelu. Naime, aristotelizam se vrlo brzo učvrstio kao dogma koja se ne dovodi u pitanje. Ali s napredovanjem naučnog znanja sve više se napadaju i preispituju spekulativnije oblasti Aristotelovog učenja, kao što je njegovo shvatanje kosmosa. Aristotelovo u biti teleološko objašnjenje prirode – koncept po kome su biološki sistemi, organizmi i procesi objašnjivi u kategorijama ciljeva, svrha kojima streme – ostalo je ortodokсно stanovište dugo pošto su njegove temelje ozbiljno poljulala saznanja iz oblasti astronomije, mehanike i drugih nauka. Aristotelovci su uglavnom bili beskorisni u odbrani svojih uverenja, budući da su tvrdoglavo branili one delove Aristotelove filozofije koje je bilo najteže odbraniti. Parlament Pariza je 1624. godine izdao dekret da „pod pretnjom smrtne kazne nijedna osoba ne sme da zastupa ili podučava nijedno učenje suprotno Aristotelovom.“ U poslednjem obrtu ironije, na vrhuncu naučne revolucije glavne optužbe protiv aristotelizma bile su da je nejasan i dogmatičan. Do tada je Aristotelova empirijska i naučna metodologija očigledno odavno bila zaboravljena.

sažeta ideja

„Učitelj onih koji znaju“

3. Zlatno pravilo

Zlatno pravilo, popularno sažeto u izreci „Postupaj prema drugima onako kako želiš da oni postupaju prema tebi“, jedno je od najpoznatijih od svih moralnih načela. Koncept u njegovom temelju, koji se obraća najosnovnijem moralnom osećaju čoveka, prisutan je u gotovo svakoj religijskoj tradiciji u nekom obliku, a malo koji filozof morala nije se pozvao na njega ili barem rekao nešto o vezi zlatnog pravila sa njegovim samim načelima.

Univerzalna privlačnost zlatnog pravila delimično proističe iz njegove uopštenosti. Otud u zavisnosti od konkretne sklonosti i potrebe, njegov dominantni aspekt može različito da se protumači, tako da se odnosi na reciprocitet, na nepristrasnost, na univerzalnost. Međutim, prirodnost i jednostavnost pravila ujedno su i njegove slabosti, zbog čega je očigledno laka meta za cinične i sofisticirane duhove koji se pitaju koliko praktičnog usmerenja ili dobrog čovek može da dobije ako ga se pridržava.

Bićuj da bi mogao da budeš bićevan U srži zlatnog pravila jeste zahtev za doslednošću. Ali egoista dosledno može da teži isključivo sopstvenom interesu i da nema nikakve nedoslednost u tome ako drugima preporučuje da postupaju isto tako. Ljudi imaju zadovoljstva od činjenja raznih stvari; nemazohistička većina mora da se pazi mazohiste koji se čvrsto pridržava zlatnog pravila. Pa ipak, kada pokušamo da razjasnimo i jasnije definišemo zlatno pravilo, tada smo u opasnosti da ga oslabimo.

„Šta ne želiš sebi, ne čini drugima... Ako sam želiš ugled, onda pomози drugima da ga steknu; ako sam želiš uspeh, pomози drugima da ga ostvare.“

Konfucije, oko 500. p. n. e.

hronologija

1785.

Kant definiše kategorički imperativ u *Zasnivanju metafizike morala*

1863.

Džon Stjuart Mil prisvaja zlatno pravilo u filozofiji utilitarizma

Možda želimo da konkretnije odredimo kontekst i okolnosti u kojima se ono primenjuje, ali ako smo *previše* konkretni pravilo počinje da gubi univerzalno važenje koje i čini veliki deo njegove privlačnosti.

Umesto da zlatno pravilo tumačimo kao svemoguće rešenje za sve moralne dileme, korisnije je ako ga smatramo suštinskim elementom, nužnim delom temelja našeg moralnog mišljenja: ne samo zahtevom za doslednošću, nego i za poštenjem, zahtevom da sebe zamislimo u položaju drugog, čime drugima ukazujemo poštovanje i razumevanje koje se nadamo da ćemo dobiti od njih. Kada se tako shvati, zlatno pravilo je koristan protivotrov za moralnu kratkovidost koja često pogađa ljude kada su im ugroženi lični interesi.

„Sve što želite da čine vama ljudi, činite i vi njima; jer su u tome i zakon i proroci.“

ISUS, oko 30. god. n.e.

Džon Fildžerald Kenedi i zlatno pravilo

Američki predsednik Džon F. Kenedi uspešno se pozvao na zlatno pravilo u junu 1963. godine. U televizijskom obraćanju američkom narodu, u vreme kada su rasne tenzije preRasele u otvoreno nasilje i građanske nemire, Kenedi se strastveno zalagao za ukidanje segregacije i diskriminacije na rasnoj osnovi:

„Suština tog pitanja jeste treba li svim Amerikancima dati jednaka prava i jednake mogućnosti, da li ćemo prema svojim sunarodnicima Amerikancima postupati onako kao što želimo da se postupa prema nama. Ako Amerikanac, zato što mu je koža tamna, ne može da

ruča u javnom restoranu, ako ne može da pošalje svoju decu u najbolje državne škole koje su mu dostupne, ako ne može da glasa za državne zvaničnike koji će ga predstavljati, ako, ukratko, ne može da vodi život sa svim slobodama kakav svi mi želimo, ko bi tada od nas želeo da svoju boju kože zameni njegovom i bude na njegovom mestu?“

Podstaknut Kenedijevim pozivanjem na pravičnost i, šest meseci kasnije, traumom izazvanom njegovim ubistvom, Kongres je 1964. godine doneo jedan od najradikalnijih i najobuhvatnijih zakona o građanskim pravima u istoriji SAD.

1952.

R. M. Her u *Jeziku morala* izlaže učenje o univerzalnom preskriptivizmu

juni 1963.

Predsednik Dž. F. Kenedi održao je govor o rasnoj pravednosti i jednakosti

Kantov kategorički imperativ Veliki nemački filozof Imanuel Kant tvrdio je da zlatnom pravilu nedostaje strogost da bi moglo da postane opšti zakon koji važi za sve, pa ipak se njegov uticaj jasno vidi u fundamentalnom načelu – takozvanom kategoričkom imperativu – koji je u osnovi Kantovog sistema etike. Zaista, kantovska etika može da se sagleda kao projekat osmišljavanja verzije zlatnog pravila koja je obavezujuća za sve ljude koji slede ono što razum nalaže.

„Nemojte povrediti nikoga da niko ne bi mogao da povredi vas.“

Muhamed oko 630. god. n.e.

Da bi nam objasnio šta je kategorički imperativ, Kant nam prvo objašnjava šta on nije poredeći ga sa *hipotetičkim* imperativom. Pretpostavimo da vam kažem šta da činite i to vam kažem u formi zapovesti (imperativa): „Prestani da puši!“ Tu implicitno postoji niz uslova koje možda povezujem s datom zapovešću – prestani da pušiš „ako ne želiš da upropastiš svoje zdravlje“, na primer, ili „ako ne želiš da rasipaš novac.“ Naravno, ako

vas ne zanimaju vaše zdravlje i novac, onda vam zapovest ništa ne znači i ne morate da joj se povinujete. Nasuprot tome, kategorički imperativ ne podrazumeva nikakvu uslovljenost, ni jedno jedino „ako“, ni implicitno ni izričito. „Nemoj da lažeš!“ i „Ne ubijaj ljude!“ jesu zapovesti koje se ne zahtevaju radi nekog cilja ili želje koje imamo ili nemamo; njima se moramo pokoriti jer je su to dužnosti, bezuslovne i nezavisne od posledica. Kategorički imperativ, za razliku od hipotetičkog, jeste bezuslovni i fundamentalni moralni imperativ.

Po Kantovom mišljenju, svako delovanje izvršava se u skladu sa pravilom, maksimom. Takve maksime mogu da imaju *formu* kategoričkih

Postupaj kako ti kažem,
ne kako ja postupam

U srži zlatnog pravila jeste moralna doslednost. A licemerje nam je krajnje odbojno upravo zbog nepoštovanja doslednosti – kada vidimo da neko ne postupa onako kao što drugima (i/ili sebi) govori da treba da se postupa. Osnovni prigovor svešteniku koji propoveda svetost braka a čini preljubu ili političaru koji nekome daje mito dok

žestoko kritikuje svaku finansijsku malverzaciju jeste nedoslednost, raskorak između onoga što obznanjaju kao svoja uverenja i uverenja koja se ogledaju u njihovim postupcima. Nedoslednost između važnosti za koju tvrde da pridaju određenim stavovima i neobaziranje na njih, dvoličnost.

imperativa, ali da ipak ne budu moralni zakoni jer ne uspevaju da prođu test utvrđivanja da li je delovanje ispravno uočavanjem da li njegova maksima poseduje konzistentno htenje da postane opšti zakon, a time se utvrđuje vrhovna i obavezujuća forma kategoričkog imperativa, koji je očito prožet duhom zlatnog pravila:

„Delaj samo prema onoj maksimi za koju u isto vreme možeš želeći da ona postane jedan opšti zakon.“

Drugim rečima, postupak je moralno dopustiv samo ako je potpuno u skladu sa pravilom koje dosledno i univerzalno možemo da primenimo na sebe i druge. Na primer, možemo da predložimo maksimu po kojoj je dopustivo lagati. Međutim, laganje je moguće jedino ako postoji govorenja istine – ako bi svi uvek lagali, niko nikome ne bi verovao – i zato bi bilo samopobijajuće i iracionalno kada bismo želeli da laganje postane opšti zakon. Zahtev za univerzalnošću otud isključuje određene vrste ponašanja isključivo na osnovu logike.

Univerzalno važenje Od novijih filozofa jedan od najuticajnijih pobornika zlatnog pravila je engleski filozof R. M. Her. Her polazi od eminentno kantovskog stava da moralne kategorije imaju preskriptivan element – saopštavaju nam šta da činimo ili kako da se ponašamo. U svojoj teoriji etike („preskriptivizmu“)

Her izlaže stanovište po kome je suština moralnih kategorija u tome da propisuje moralne sudove koji rukovode našim delanjem. Reći da je ubijanje pogrešno isto je što i dati i prihvatiti zapovest – „Ne ubij!“ Suštinska odlika etičkih sudova po kojoj se razlikuju od drugih vrsti zapovesti, smatra Her, jeste što „podležu univerzalizaciji“ (univerzalizabilnost): ako izdam moralnu zapovest, ja se samim tim obavezujem da ću smatrati da svako mora da postupa u skladu s njom (uključujući i mene) u sličnim okolnostima. Drugim rečima, moram da se povinujem zlatnom pravilu.

„U zlatnom pravilu Isusa iz Nazareta sadržan je sav duh etike utilitarizma.“

Džon Stjuart Mil, *Utilitarizam*, 1863

sažeta ideja

Postupaj prema drugima
onako kako želiš da oni
postupaju prema tebi